

Filmski vodič po Odiseji v vesolju

Letošnji 2. april je obeležil petdeseto obletnico svetovne premiere Kubrickove **Odiseje v vesolju** (A Space Odyssey, 1968, Stanley Kubrick), bržkone največjega, po mnenju mnogih filmskih kritikov pa tudi najboljšega filma vseh časov, ki še danes, pol stoletja po nastanku, odpira nove polemike, vprašanja in interpretacije. *Odiseja*, ki je kot končni izdelek enako fascinantna kot zgodba njenega dolgotrajnega nastanka, se kot skrivnostni monolit dviguje nad filmi 20. stoletja. Gre za film, ki v številnih pogledih preroško naznanja prihodnost ter s svojo kompleksnostjo odpira nikoli dokončane razprave o evoluciji človeštva, tehnološkem in znanstvenem napredku, umetni inteligenci, eksistencializmu, duhovnosti in religiji, ne nazadnje pa si zastavi tudi tisto največje vprašanje: kaj pravzaprav sploh pomeni biti človek?

A vendarle je bil film, ki danes velja za tehnično in umetniško prelomnega, ob svojem izidu slabo sprejet: kar šestina gledalcev je projekcijo ob premieri predčasno zapustila, skladni s tem pa so bili tudi slabi kritiški odzivi. A film je mlajša generacija, ki je leto '68 obeležila kot leto revolucionarnega preporoda, vzpona hipijevske kontrakulture ter zavračanja vrednot in politik svojih staršev, vzela za svojega – *Odiseja* pa se je s tem zapisala tudi med temeljne filme »novega Hollywooda«, ki je prekinil s klasičnimi strukturnimi in narativnimi pristopi, s kakršnimi je ameriška filmska industrija operirala do takrat. Gre za najdražji eksperimentalni film vseh časov, ki nas v svoji abstraktni in alegorični filmski pripovedi popelje vse od »rojstva človeka« do njegovega transcendentalnega potovanja skozi prostor in čas, kar Bowmana osvobodi telesnosti in spremeni v energijo, prosto in svobodno potujočo po vesolju.

Kljub neoporečnemu statusu enega najboljših filmov vseh časov pa *Odiseja* hkrati ostaja med najbolj nerazumljenimi filmi prejšnjega stoletja, ki ga mnogi še zmeraj radi odpišejo kot enega najbolj dolgočasnih. Ravno iz tega vidika je knjiga Matica Majcna Kubrickova *Odiseja v vesolju* pomembno čtivo za vse, ki želijo film, ki že pol stoletja buri razprave, raznovrstne interpretacije in špekulacije, kar najbolje *razumeti* – ter posledično prvič zares *videti* in *doumeti*. Majcen na učbeniško pregleden način skuša priti do dna tej kompleksni, večplastni in s simbolizmom

Kubrickova Odiseja v vesolju

eburka : dialogi

prežeti filmski pripovedi: 50. obletnico *Odiseje v vesolju*, ki je povsem spremenila dojemanje znanstvenofantastičnega žanra, je pospremil s prvo slovensko monografijo. S tem je pomembno dopolnil knjigo o Kubricku in njegovem filmskem opusu, ki jo je nekaj več kot desetletje nazaj napisal filmski publicist in programski vodja Liffa, Simon Popek. Pri Majcnu ne gre za monografijo, kakršnih smo v naših filmskih krogih vajeni, saj s t. i. vodičem naslavlja predvsem bralce, ki s filmom še niso (dobro) seznanjeni. Stremi k temu, da jim z ozadjem nastanka, pomeni določenih kadrov, dialogov in dejanj ter literarnimi deli in filozofijo, ki je pri oblikovanju zgodbe služila kot navdih, film naredi bolj razumljiv, pri tem pa se spretno izogne vzvišeno strokovni pisavi, ki bi dostopnost knjige omejila na visoko izobraženo cinefilsko srenjo. Kot poudarja tudi avtor sam, vidi pomembnost predvsem v tem, da »kritiki pri opisovanju zahtevnejših umetniških del ne ostajamo zaprti v nek svoj krog, kjer proizvajamo zgolj zahtevna besedila, temveč pustimo odprta vrata tudi zunanjemu občinstvu, da se lahko pridruži naši naklonjenosti do filmov, ki jih občudujemo«. Priročnik torej film približuje kar najširšemu krogu bralcev, tako cinefilom kot tistim, ki so ob prelomni obletnici film videli prvič, ter jim z natančno,

a vselej razumljivo podano analizo odpira nova vrata k razumevanju. Tako tudi skrbno izbranih 150 strani kljub kompleksnosti filma in velikih zgodb iz ozadja njegovega nastajanja ostane v prijaznem dometu povprečnega bralca.

Knjigo sestavljajo tri poglavja – struktura, kakršno ob pozornem gledanju opazimo tudi v Kubrickovi *Odiseji*. Poglavja spremljata le še uvodna in spremna beseda, ki film vpneto tako v Majcnovo osebno življenje kot v širši družbeno-politični kontekst. Uvod nas na kratko popelje skozi piščevo osebno izkušnjo prvega gledanja in kasneje (do)končnega videnja te epske mojstrovine, ki s svojo dovršenostjo nedvomno zahteva večkratno ogled in analizo. Sprema beseda se dotakne predvsem slabih prvih odzivov in splošne nerazumljenosti filma ter nato njegovega nepričakovanega vpliva na generacijo '68.

V prvem poglavju se avtor kronološko sprehodi skozi korake nastajanja filma – tako kot se Kubrick s prvim poglavjem poglobi v evolucijski »nastanek človeka«, ki s prvo uporabo orodja preide na višjo miselno stopnjo –, od procesa nastanka scenarija do iskanja primernih članov ekipe, izdelave kostumov in navdihov za vizualno podobo monolita, vesolja, računalnika HAL, ladje Discovery, Jupiterja in ne nazadnje Lune (na kateri je posadka Apolla 11 pristala šele leto dni kasneje). Nato nas v osrednjem delu knjige na »učbeniški« način popelje skozi 99 vprašanj, ki zajemajo vse od na videz banalno trivialnih detajlov (npr. *Kako velik je monolit TMA-1?*) pa do ključnih vprašanj za razumevanje filma, na primer: *Zakaj je HAL posadki sporočil, da je enota AE-35 odpovedala?* Na zastavljena vprašanja Majcen odgovarja z več viri, ki rekonstruirajo Kubrickovo osnovno idejo oziroma namen, ter s sekundarnimi viri, med katerimi se najpogosteje znajde istoimenska knjiga, ki je nastala v avtorstvu Kubrickovega soscenarista in enega največjih piscev znanstvene fantastike, Arthurja C. Clarka. Med filmom in knjigo so namreč ključne razlike, ki jih Majcen podrobno razišče – in prav pri odgovorih, sestavljenih iz obeh virov, najpogosteje pride do izraza, kako tudi nekatera najbolj banalna vprašanja pogosto vodijo v nevidne pripovedne detajle in zanimive anekdote, ki so se prav s tem filmom uvrstile med najbolj prepoznavne značilnosti Kubricka, največjega perfekcionista svojega časa, če ne kar vse filmske zgodovine. Na neki način je tudi to poglavje skladno z osrednjim delom filma, ki se vrti okoli velikega vprašanja: s kakšnim namenom posadka pravzaprav sploh potuje na Jupiter in zakaj (z izjemo računalnika) o misiji nihče nima točnih podatkov? Vprašanja, zaradi katerih se HAL navsezadnje obrne proti svoji posadki in skuša misijo dokončati sam.

Bowman s tretjim poglavjem filma zapusti ladjo Discovery in potuje skozi Zvezdna vrata, v sobo, obdano z nevidnimi Nezemljani, kjer se v enem zadnjih prizorov filma spremeni

v Zvezdnega otroka. Gre za daleč najbolj nerazumljen del filma, ki s svojo skrivnostnostjo še danes sproža polemike in najrazličnejše (re)interpretacije. Avtor se tako v tem delu knjige poda v polje interpretacije, kjer bralcu poda kratek pregled filozofskih in simbolnih razsežnosti filma ter njegovih raznolikih literarnih referenc; med njimi sta predvsem Homerjeva *Odiseja*, do neke mere pa tudi *Frankenstein* pisateljice Mary Shelley, ki zajema nekatere vzporednice z delovanjem in psihološkim ustrojem računalnika HAL 9000. Prav za ta del knjige bi si cinefilsko bralstvo morda želelo večje obsežnosti in poglobljenosti. V branje bi z veseljem vzeli še bolj poglobljeno filozofsko razpravo o freudovskih metaforah in prepletanju Nietzschejeve filozofije, o smrti Boga, ki jo v filmu pooseblja smrt računalnika, in posledičnega evolucijskega prehoda v fazo nadčloveka, ki jo pooseblja Zvezdni otrok.

Odiseja, ki je sledila Kubrickovi politični satiri *Dr. Strangelove* (1964), je bila skladno z letom nastanka primarno mišljena predvsem kot družbeni komentar na politično stanje tedanjega časa, a so film že takrat le redki gledali iz te perspektive, in tudi danes še vedno velja predvsem za izjemen, tehnološko in umetniško prelomen estetski dosežek. Razlog za to je seveda predvsem v našem površnem gledanju, ki se v današnji poplavi podatkov in digitalnih vsebin med mlajšimi generacijami le še stopnjuje. Ravno zaradi tega moramo izdajo vodiča po filmu, v katerem je vsak kader in izrečen stavek skrbno dodelan, premišljen in pomemben za vso pripoved, pozdraviti kot pomembno pridobitev – predvsem za prihajajoče generacije cinefilov, ki filmski jezik šele začenjajo podrobneje spoznavati. Knjiga namreč na enostaven in razumljiv način odstira skrbno dodelano pripoved filma, ki skozi reinterpretacijo Homerjeve *Odiseje* in Nietzschejeve filozofske pesnitve *Tako je govoril Zaratustra* zajema vse (naj)večje teme in vprašanja, s katerimi se sooča sodobni človek, ter subtilno povzema naše neustavljivo vračanje k uničujočim vzorcem družbenega vedenja. »Kubrickov film nam tudi desetletja pozneje morda res ponuja utopično vizijo boljše prihodnosti, a še vedno v svetu, ki se znova – in morda celo bolj kot kdaj prej – nahaja v primežu vojn, revščine, okoljskega uničenja, medčloveškega sovraštva in grožnje vsesplošnega nuklearnega uničenja.« (Majcen, 152) Majcen sicer ostaja skeptičen, da bi mladostniki glede na sodoben družbeno-politični kontekst film gledali, videli ali si ga interpretirali drugače, a njegova knjiga vendarle odpira možnosti za drugačno gledanje in videnje brezčasnega filma, ki pozornemu gledalcu ponuja veliko več kot zgolj estetski užitek. **E**